

AKMEOLOGIYANING MAZMUN MOHIYATI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Yulchiyev Avazbek Muratdjanovich
Osiyo Xalqaro Universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada akmeologiya tushunchasi, akmeologik omillar, asosiy mezonlar haqida ma'lumot berilgan bo'lib, akmeologiyaning XX asrda rivojlanish bosqichlariga alohida to'xtalib o'tilgan. Berilgan ma'lumotlar akmeologiya faniga kirish, uning mazmun mohiyatni yanada chuqurroq anglab yetishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: akmeologiya, inson, shaxs, yetuklik, omil, professionallik, metodologiya, fundamentallik, akmeologik tushuncha, akmeologik omil.

Аннотация. В данной статье представлена информация о понятии акмеологии, акмеологических факторах, основных критериях, а также подробно рассмотрены этапы развития акмеологии в XX веке. Представленные данные служат для введения в науку акмеологию, углубления понимания её содержания и сущности.

Ключевые слова: акмеология, человек, личность, зрелость, фактор, профессионализм, методология, фундаментальность, акмеологическое понятие, акмеологический фактор.

Abstract. This article presents information about the concept of acmeology, acmeological factors, and key criteria, and also examines the stages of acmeology's development in the 20th century in detail. The presented data serve as an introduction to the science of acmeology, deepening the understanding of its content and essence.

Keywords: acmeology, human, personality, maturity, factor, professionalism, methodology, fundamentality, acmeological concept, acmeological factor.

Akmeologiya — bu insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanishining eng yuqori cho'qqisiga erishish jarayonini o'rganuvchi fan. U psixologiya, pedagogika, falsafa va boshqa ijtimoiy fanlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, insonning eng yuqori (akme) darajadagi rivojlanish bosqichlarini tahlil qiladi. Akmeologiya so'zi yunoncha "akme" - "cho'qqi", "eng yuqori nuqta" va "logos" - "ta'limot", "fan", ya'ni "eng yuqori nuqtaga erishishni o'rganuvchi fan" degan ma'noni anglatadi.

Akmeologiya insonning shaxs sifatida va kasbiy faoliyatida mukammallikka erishish omillari, qonuniyatlari va sharoitlarini o'rganadi. Bu fan quyidagilar bilan shug'ullanadi:

- insonning shaxsiy o'sish jarayoni;
- kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishish yo'llari;

- yetuklik va yetuk inson shaxsini shakllantirish;
- turli sohalarda yetakchi mutaxassislarni tayyorlash usullari.

Akmeologiya — inson haqidagi fanlar tizimidagi fanlararo soha bo‘lib, bu shaxs va kasbiy mahoratning o‘zini o‘zi belgilash, hayotiy tajriba, ijtimoiy muhit va ta’lim ta’sirida rivojlanish qonuniyatlarini tadqiq etadi.

Akmeologiya atamasining paydo bo‘lishi 1920-yillardagi shiddatli intellektual va ijtimoiy izlanishlar davriga to‘g‘ri kelishi ramziy ma’noga ega, o‘shanda evrologiya (P. Engelmeyer), ergonologiya (V.N. Myasishchev), refleksologiya (V.M. Bekhterev) va shu jumladan akmeologiya (N. A. Rybnikov) kabi ilmiy-amaliy bilim sohalari paydo bo‘lgan. Agar akmeologiya paydo bo‘lishining sotsiomadaniy salafi XX asr boshlaridagi rus she’riyatidagi akmeizm oqimi (N. S. Gumilev, S. M. Gorodetskiy, A.A. Axmatova va boshqalar) bo‘lsa, uning tabiiy-ilmiy asosi F. Galton va V. Oswaldning ijodiy faoliyatning yoshga oid qonuniyatlari to‘g‘risidagi tadqiqotlari va I. Nernning uning mahsuldorligini turli psixobiologik omillarga bog‘liqligini o‘rganishidir.

Metodologik nuqtai nazaridan akmeologiya fundamental - amaliy xarakterga ega bo‘lgan majmuaviy fandır. Fundamentallik boshqa fanlar tomonidan o‘rganilmaydigan haqiqat sohasidagi qonuniyatlarni bilish orqali belgilanadi. Akmeologiya amaliy xarakteri amaliy yo‘naltirilgan akmeologik texnologiyalarda namoyon bo‘ladi. Akmeologik yondashuvda quyidagi aspektlar ajratiladi: yosh, ta’lim, kasbiy mahorat. Akmeologik ijodiy, ekzistensial va madaniy imkoniyatlar o‘rganiladi. Shu bilan birga, mahoratning refleksivligi tizim hosil qiluvchi omildir.

Akmeologiya - integrativ fan bo‘lib, uning tadqiqotlari kompleks xarakterga ega. Bunday tadqiqotlar natijasida ochilgan faktlar va qonuniyatlar tizimli pozitsiyalardan talqin qilinadi. Boshqaruv nazariyasi, pedagogika va psixologiya bilan o‘zaro aloqada akmeologiya kadrlar tayyorlash sohasida urg‘uni sezilarli darajada o‘zgartiradi. Kadrlar tayyorlashga akmeologik yondashuvda professionallarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ularning malakasini oshirish muammosi ustuvorlik qiladi. Muammolar quyidagi yo‘nalishlarda hal qilinadi:

- yoshga bog‘liq - pedologiya (bolalar va o‘smirlarni o‘rganadigan), kattalar andrologiyasi (shu jumladan talabalar va mutaxassislar) va gerontologiya (mehnat faxriylarini o‘rganadigan) nuqtai nazaridan qobiliyat va qobiliyatlarni diagnostikasi;
- ta’lim sohasida - umumiy, kasbiy va uzluksiz ta’lim tizimida bilim va ko‘nikmalarni diagnostikasi va rivojlantirish;
- kasbiy sohada - kasbiy yaroqlilikni, ma’lum bir turdagi mehnatga psixologik tayyorlikni va uning natijalari uchun mas’uliyatni aniqlash orqali mehnat faoliyatini amalga oshirish imkoniyatlari va natijalarini aniqlash;
- ijodiy sohada - ularni amalga oshirishda sarflangan kuchlarni aniqlash (professionalizm darajasini aniqlash, mahoratning reflektiv innovatsion salohiyati va

ijod jarayonida olingan innovatsiyalarning ijtimoiy ahamiyatini baholash). Bunda reflektiv aspekt (o'z-o'zini anglash, shaxsning o'zini o'zi belgilash va motivatsiyasining xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan "Men"ning rivojlanishi, mehnat faoliyati jarayonida muloqot sheriklarini tushunish) insonni professionallashtirishning tizim yaratuvchi omili hisoblanadi.

Akmeologik tushunchalar o'ziga xos mazmunga ega va fanlararo yo'nalish bilan tavsiflanadi. Mutaxassislarning mehnat faoliyatini va uning samaradorligini o'rganadigan akmeologik tadqiqotlar uchun asosiy tushuncha professionallikdir. "Professionallik" tushunchasining ko'plab turli xil ta'riflari mavjud. Faoliyatning professionalligi - ma'lum bir kasb vakili bo'lgan faoliyat subyektiining sifat tavsifi bo'lib, uning zamonaviy mazmuniga egalik darajasi va kasbiy vazifalarni hal qilish vositalari, uni amalga oshirishning samarali usullari bilan belgilanadi. Ushbu egalik darajasi har xil odamlarda farq qiladi, shuning uchun ma'lum bir kasb vakilining faoliyatining yuqori, o'rta va past darajadagi professionalligi haqida gapirishimiz mumkin [4; 93]. Ushbu ta'rifga asoslanib, faoliyatning professionalligi, avvalo, uning yuqori samaradorligi bilan tavsiflanadi degan xulosaga kelish mumkin.

Samarali faoliyat - sifatning yuqori ko'rsatkichlari (asosiy mezonlar bo'yicha), unumdorlik va ijobiy ijtimoiy-shaxsiy xususiyatlar bilan ajralib turadigan faoliyat (ijobiy ijtimoiy maqsadlarni ko'zlaydi, mutaxassisni shaxs sifatida rivojlantiradi, uning sog'lig'ini saqlaydi).

Samarali bo'lmagan faoliyat - yuqori sifat va unumdorlik ko'rsatkichlari bilan ajralib turmaydigan, shuningdek, ijobiy ijtimoiy maqsadlarni ko'zlamaydigan mutaxassisning faoliyati.

Samarasiz faoliyat - sifat va unumdorlikning past ko'rsatkichlari bilan tavsiflanadigan, ijobiy ijtimoiy maqsadlarni ko'zlamaydigan faoliyat. Shunday qilib, akmeologiyaga nisbatan faoliyatning professionalligi yuqori samaradorlik (samaradorlik), optimal intensivlik va kuchlanish, yuqori aniqlik va ishonchlilik, yuqori tashkilotchilik, yuqori malaka, past vositalik (mutaxassisning tashqi omillarga bog'liqligi), zamonaviy vositalarga egalik bilan tavsiflanadi. kasbiy masalalarni hal qilish, yuqori mahsuldorlik, aniqlik, ishonchlilik va tashkilotchilikning barqarorligi.

Akmeologik omillar - faoliyatning yuqori professionalligiga erishishni ta'minlaydigan asosiy sabablar (harakatlantiruvchi kuch xususiyatiga ega) va professionallikning asosiy determinanlari. Omillar - bu insonning professional faoliyatining cho'qqilariga, ya'ni yuqori yutuqlarga intilishini ta'minlaydigan ob'ektiv sabablardir. Akmeologik shartlar - faoliyatning yuqori professionalligiga erishishga ta'sir qiluvchi muhim omillar. Akmeologik omillar va shartlar mazmunan yaqin, lekin bir xil emas. Shaxsning rivojlanishining turli bosqichlarida ular har xil ahamiyatga ega va professionallikka erishishga turlicha ta'sir qiladi. Akmeologik tadqiqotlarda qobiliyatlar, umumiy va maxsus (shu jumladan professional) qobiliyatlar, oilaviy

tarbiya sharoitlari, boshlang'ich, o'rta va yuqori sinflarda tarbiya, professional ta'lim muassasalarida ta'lim, professionalizmning "start oldi" davriga taalluqli narsalar muhim shartlar sifatida ajratilgan [4; 93].

Akmologik omillarining ikki turi mavjud [4]:

- 1) real faoliyatda, natijaga erishishga qaratilgan ob'ektiv;
- 2) kasbiy faoliyatning muvaffaqiyat darajasining sub'ektiv shart-sharoitlari bilan bog'liq sub'ektiv (motivlar, yo'nalish, qobiliyat, kompetensiya, mahorat, qoniqish, ijodkorlik).

Akmologik omillarini tizimli nuqtai nazardan ham tasniflash mumkin. Tizimli yondashuvda ular umumiy, o'ziga xos va yakka tartibda bo'lishi mumkin. Umumiy omillarga motivatsiyaning yuqori darajasi, g'ayrioddiy natijalarga erishishga intilish, shaxsiy kasbiy standartlar, kasbiylik cho'qqilariga o'z-o'zini harakatlantirish kiradi.

Muhim kategoriya akmeologik tahlildir - kasbiylik tadqiqotlarida akmeologik shartlar va omillarni aniqlash jarayoni. Akmeologik tahlilning predmeti jamiyat va shaxs oldida maksimal mas'uliyatni amalga oshirish sharoitida barcha psixik mexanizmlarning eng yuqori mavjudlik shakllarining shakllanishi va yo'q bo'lib ketishini o'rganishdir. Akmeologik tahlil va tadqiqotlar ilmiy asoslangan tamoyillarga tayansa samarali bo'ladi.

Akmologiyaning asosiy metodologik printsiplari quyidagilardan iborat [4]: • tizimlilik, murakkab ko'p darajali tizimlarni o'rganish;

- insonni uning rivojlanish jarayonida individ, shaxs, faoliyat subyekti, individuallik va olam sifatida o'rganish;
- akmologiya nuqtai nazaridan ikkita teng qiymatli ob'ektni - inson va faoliyatni bir vaqtning o'zida o'rganish;
- umumiy narsani alohida narsada va alohida narsa orqali o'rganish;
- rivojlanish va psixologik determinizm;
- faollik;
- invariantlik.

Akmeologik sharoitlarda umumiy metodologik printsiplardan tashqari, o'rganilayotgan ob'ektning o'ziga xosligini aks ettiruvchi xususiy printsiplar ham qo'llaniladi: ilmiylik, realizmlik, pragmatiklik va boshqalar.

Mutaxassislarning faoliyat samaradorligi muammolari akmeologik mezonlar va ko'rsatkichlar haqida savollar tug'diradi. Shu bilan birga, akmeologik mezonlar va ko'rsatkichlarni aniqlash, ularning inson haqidagi boshqa fanlarda qo'llaniladigan mezonlar va ko'rsatkichlardan farqi va o'xshashligi asosiy vazifadir.

Mezon deb baholash, mulohaza qilish uchun o'lchov vositasi, ko'rsatkich esa sodir bo'layotgan o'zgarishlar haqida hukm qilishga imkon beruvchi xususiyatlar deb qabul qilingan. Akmeologik mezonlar va ko'rsatkichlarning mazmuni, avvalo, mutaxassislarning professionalligi va ularning faoliyat samaradorligi bilan bog'liq.

Akmeologik mezonlar - bu zamonaviy vositalarni va professional vazifalarning mazmunini o'zlashtirish darajasining xususiyatlari, faoliyat samaradorligining xususiyatlari. Akmeologik ko'rsatkichlar, shuningdek, mehnat sub'ekting professional sifatida sifatining xususiyatlari bo'lishi mumkin.

Akmeologiya - zamonaviy fundamental-amaliy xarakterdagi kompleks fan. U o'zining shakllanishida ob'ektiv paydo bo'lish shart-sharoitlarini yaratishdan ijtimoiy tuzilmalar yaratishgacha uzoq yo'lni bosib o'tdi. Akmeologik bilimlar ilmiy hamjamiyatda 1928-yilda fan sifatida belgilashdan tortib, 1996-yilda akmeologiya oliygohini tashkil etishda o'zini o'zi tasdiqlashning bir necha bosqichlaridan o'tdi. Akmeologiya rivojlanish tarixi bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, quyida ularni batafsil ko'rib chiqamiz.

Latent bosqich - insonshunoslik sohasining ilmiy bilimlarda, ya'ni akmeologiya yaratilishining tarixiy, madaniy, ijtimoiy, falsafiy, ilmiy, amaliy, pedagogik shart-sharoitlari. Insonning o'z dunyosidagi o'rnini anglash uning dunyoqarashini shakllantiradi. B.G. Ananyevning so'zlariga ko'ra, madaniy rivojlanishning boshidanoq, insonning rivojlanishi haqidagi g'oyalar shakllandi va insonning rivojlanishida ma'lum bir cho'qqi, mukammallikning eng yuqori darajasi mavjud degan fikr bildirildi [6]. Akmeologiklik insoniyatning butun tarixini qamrab oladi, bu turli xil faoliyat turlarida ko'plab namunalarini namoyish etadi. Akmeologiya ilmiy asoslari miloddan avvalgi 144-yilda Aleksandriya maktabining vakili Apollodor tomonidan ishlab chiqilgan, u maksimal mukammallikni faoliyatning rivojlanishida eng yuqori nuqta sifatida ko'rib chiqdi. Shu bilan birga, "akme" deganda shaxsning uning faoliyatining eng yuqori natijasiga erishadigan holati ("yulduzli soat") emas, balki bu holatga o'tish jarayoni nazarda tutilgan. Apollodor, akme haqidagi ta'limotni ishlab chiqib, rivojlanishning eng yuqori nuqtasini faoliyatning cho'qqisi deb belgiladi va lotincha agerts (akme) ta'rifini floruit (gullash) sifatida kiritdi. XX asrning o'rtalaridan boshlab, jahon amaliyotida ilmiy bilimlarni integratsiya qilish tendentsiyalari kuchaydi. Bu kibernetika, ergonomika, tizimli texnika, informatika kabi fanlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ularning shakllanishi insoniyatga juda ko'p muammolarni hal qilishda sezilarli yutuqlarga erishishga imkon berdi. Biroq, insonning tizimli sifatlarini o'rganish sohasida, fan yutuqlarini birlashtirishga va insonning o'z rivojlanishida eng yuqori natijalarga erishish, kasbiy mahorat cho'qqilariga, ijtimoiy cho'qqilarga va iqtisodiy farovonlikka erishish nazariyasini ishlab chiqish uchun asos yaratishga imkon beradigan etarlicha yuqori darajadagi maxsus tushunchaviy apparat mavjud emas edi. Bugungi kunda olimlar ko'p gapiradigan psixologik fanlarning tizimli ontologik inqirozi yangi metodologik paradigmaga asos solish masalasini ko'tardi, aynan shu narsani akmeologiya qilishga mo'ljallangan.

Nominatsiya bosqichi shuni anglatadiki, bunday bilimga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj

anglab yetildi va 1928-yilda professor N.A. Rybnikov tomonidan “akmeologiya” maxsus atamasining kiritilishi bilan belgilandi. Rybnikov kattalarning psixologiyasiga bag‘ishlangan bo‘limni ishlab chiqish vazifasini qo‘ydi va bu bo‘limni akmeologiya deb atadi. U akmeologiyani bolalar haqidagi fan - pedologiyadan (1920-1936 yillar) farqli o‘laroq, voyaga etgan odamning rivojlanishi haqidagi fan deb ta’riflaydi. 1928 yilda N.A. Rybnikov faqat bolalar psixologiyasida qo‘llaniladigan genetik usulning mavjudligidan afsuslandi, ammo kattalarning psixologiyasida qo‘llanilmaydi. Uning ta’kidlashicha, genetik usul asosida kattalarning yosh psixologiyasini ishlab chiqish mumkin. Ananyev akmeologiyani pedagogikadan keyin qo‘ydi, bu orqali ta’lim yoki ta’lim vositalarining ta’siri ostida voyaga etgan odamlarning rivojlanish qonuniyatlari haqidagi fan ekanligini aytdi. U akmeologiyani pedagogika va gerontologiya o‘rtasidagi fanlar tizimiga joylashtiradi.

Inkubatsiya bosqichi. Uning boshlanishi N.V. Kuzminaning akmeologik muammolarini odamshunoslikning yangi sohasi sifatida o‘rganishni biriktirish zarurligi haqidagi kontseptual g‘oyasidan boshlanadi. Bunga B.G. Ananyev asarlarida XX asrning ikkinchi uch qismida odamshunoslikni tizimlashtirish va umumlashtirish, tahlil qilish va farqlash sabab bo‘ldi. Balog‘atga etgan odamning psixofizik evolyutsiyasining eksperimental akmeologiyasini yaratish g‘oyasi 1957 yilda B.G. Ananyev tomonidan ishlab chiqilgan va nashr etilgan. G‘oyani amalga oshirish 1966 yilda Leningrad davlat universitetida psixologiya fakultetini tashkil etishdan boshlandi. B.G. Ananyev rahbarligida etuk odamlarni o‘rganish bir vaqtning o‘zida ikkita dastur bo‘yicha olib borildi. A.A. Derkach va N.V. Kuzminaning fikriga ko‘ra, bu bosqich akmeologiyani alohida fan sifatida rivojlantirish dasturini ilgari surish bilan yakunlandi [16].

Institut bosqichi bir qator ijtimoiy tuzilmalarni yaratish bilan bog‘liq: akmeologiya kafedralari, oliy o‘quv yurtlarida laboratoriyalar va nihoyat, Xalqaro akmeologiya akademiyasi. Ushbu ilmiy va o‘quv tuzilmalari doirasida tadqiqotlar olib boriladi, akmeologiya texnologiyalari ishlab chiqiladi va kasbiy ta’lim amalga oshiriladi. Ananyev akmeologiyaga insonning barcha sifatlarida uning samarali rivojlanishi va shakllanishi muammolarini adekvat aks ettirishga imkon beradigan ilmiy apparat yaratish nasib etishini bashorat qilgan edi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, akmeologiya — inson shaxsining hayotiy, intellektual va kasbiy mukammallikka erishish jarayonini o‘rganadigan fan sifatida katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Uning mazmun-mohiyati inson salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, o‘z-o‘zini anglash va ongli rivojlanishni ta’minlash bilan belgilanadi. Akmeologiya shaxsning faoliyatida yuqori cho‘qqilarga chiqishga xizmat qiluvchi psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillarni o‘rganib, ularni amaliyotda qo‘llash yo‘llarini ishlab chiqadi.

Mazkur faning rivojlanish bosqichlari antik davr falsafasidan boshlanib, XX asrda mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllangan va XXI asrda ta’lim, menejment, psixologiya kabi ko‘plab sohalarda muvaffaqiyatli tatbiq etilmoqda. Bugungi kunda akmeologik yondashuv shaxsiy va kasbiy rivojlanishda samarali natijalarga olib keluvchi kuchli vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu sababli, akmeologiyani chuqur o‘rganish va uni amaliyotga tatbiq etish, jamiyatda yetuk, mas’uliyatli va ijodiy shaxslarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. — М.: Изд-во МГУ, 2000.
- [2] Сериков В.В. Акмеологический подход в образовании. — Екатеринбург: Изд-во УрО РАН, 2004.
- [4] Мамедов И.М. Основы акмеологии. — М.: Издательство РАГС, 1998.
- [5] Юнусова Н.Ш. Akmeologiyaning nazariy asoslari va rivojlanish tamoyillari // O‘zbekiston pedagogik axborotnomasi. — 2020. — №4. — B. 45–50.
- [6] Rasulov D.M. Shaxs kamoloti va akmeologik yondashuv // Pedagogik mahorat. — Toshkent, 2021. — №2. — B. 32–37.
- [7] Vygotskiy L.S. Inson psixikasining rivojlanishi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1991.
- [8] Aristotel. Nikomax axloqi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2004.
- [9] Platon. Davlat. — Toshkent: O‘zbekiston, 1993.
- [10] Фаниева М.Х. Психология ва акмеология: ўқув қўлланма. — Тошкент: Фан, 2019.